

KRIMINALISERING AV DET REISENDE FOLKET I NORGE

AV RAGNHILD SCHLÜTER

Hvem er de reisende?

Gjennom århundrer har det i Norge eksistert en egen folkegruppe, som stod utenfor det vanlige samfunnet. Den har fått forskjellige navn i ulike deler av landet. På Sørlandet ble den kalt for "fant" og på Vestlandet "splint". På Østlandet, i Trøndelag og i Nord-Norge var det vanligvis "tater" som ble brukt. Folkelige betegnelser var også "fark" eller "fuss". Fellesnavnet "omstreifer" ble brukt i lover og offentlige dokumenter. Selv kaller folkegruppen seg "reisende" eller "vandriar".

Mange forskere har gjennom tidene vært opptatt av spørsmålet om de reises opprinnelse. Noe sikkert svar har de imidlertid ikke. Dertil er kildene for sparsomme. Samfunnsforskeren *Eilert Sundt* (1817–1875) hevdet i sin bok "Fante- eller Landstrygerfolket i Norge" i 1950 at "fante-folket" opprinnelig bestod av 2 stammer: "storvandringene" som han kalte tatere, og "småvandringene" eller "skøiere", også kalt "meltravere". Storvandringene, mente E. Sundt, var sigøynere, eller ætlinger av disse. Han begrunnet dette med likhetstrekk m. h. t. levevis, næringsgrunnlag og språk. Dessuten hadde denne gruppen et mørkt og fremmed utseende. Småvandringenes opprinnelse var, ifølge E. Sundt, mer tvilsom. Denne stammen skilte seg ikke sterkt ut fra den norske befolkningen hva utseende angikk. Deres reiser var av mindre omfang, og deres erverv hadde en annen karakter. Dessuten hadde språket deres andre røtter. E. Sundt antok at omstrefende personer mot slutten av middelalderen hadde bredt seg fra Tyskland over hele Vest- og Nord-Europa og også til Norge, og her hadde de blandet seg med innenlandske omstrefere. Slik oppstod gruppen "småvandringene". Storvandringene og småvandringene smeltet etterhvert mer og mer sammen, men bevisstheten om forskjellen var til stede. Det norske "fantefolket" skulle således, ifølge E. Sundt, være oppstått som en blanding av asiater, fremmede europeere og norske omstrefende personer.

Senere forskere i hele Norden har en annen oppfatning. Gjennom flere slektskapsstudier mener de å kunne påvise at reisende ikke kunne stamme fra sigøynere. I stedet la de vekt på sosiale mekanismer og hevdet at de fleste personer og slekter som ble gransket bakover i tid, syntes å ha blitt utstøtt fra det etablerte samfunn, av forskjellige årsaker. Det utenlandske element i den norske gruppen ble antatt å komme fra det svenske omstreiferfolk, som hadde rekruttert vandrere fra mange europeiske folkeslag, ikke minst som et resultat av de mange krigene i Europa.

De forskere som ble engasjert i spørsmålet om opprinnelsen til de reisende kom til ulike konklusjoner, som et resultat av at forskjellige tilnæringsmåter ble lagt til grunn. Filologisk viser taternes språk romani påvirkning fra sigøynernes romanès, mens genealogiske studier viser tilknytning til personer av norsk opprinnelse. Men slike slektskapsstudier er blitt kritisert for manglende dybde, til at sikre konklusjoner kan trekkes.

Språk

De reisendes språk kalles romani og rodi. Romani snakkes av "taterne" og har størst utbredelse i Trøndelag og på Østlandet. Ordforrådet i romani har røtter i mange språk, den største delen i ord av asiatisk opprinnelse, men også fra norsk, dessuten har romani lånord fra en rekke andre europeiske språk. Rodi ble snakket av "fantene" og "splintene" og var utbredt over hele Sør- og Vestlandet. Språket har et stort innslag av lånord fra romani og fra en rekke forskjellige europeiske språk, samt innslag av ord av norsk opprinnelse. Det er også kommet et tilsig fra latin. Rodi går ikke lenger tilbake enn til middelalderen. Rodi er nå helt forsvunnet, mens romani blir vedlikeholdt i mange slekter, som en bekreftelse på at de tilhører et eget folk.

Erverv

De reisende er i historien ofte omtalt som en parasittisk gruppe. Dette er å underslå verdien av deres erverv. Det var behov for de varer de reisende produserte og de tjenester de ytte på landsbygda i Norge. Mennene i følgene hadde gjerne et yrke, som ble nedtegnet i folketellingene. Mange var spesialister på hester. Noen var hesteskjærere, dvs. de kastret hester. Andre byttet og handlet med hester, eller kurerte dyrene. Mange reisende ernærte seg av småhåndverk og laget gjenstander av ulikt materiale, f. eks. av tre, horn og bein. Andre støpte i metall eller drev med trådarbeid. Råstoffene skulle være lett tilgjengelig og så billige som mulig, redskapene enkle og lette å transportere. Noen spesialiserte seg på kobberslagning og fortinning, mens andre gikk over til blikkenslagerarbeid. De holdt i gang et "service-apparat" rundt omkring i bygdene. Mange reisende reparerte, byttet eller solgte klokker, andre var dyktige knivmakere. Kvinnene laget en rekke forskjellige håndarbeid som de solgte. Handelsvirksomheten foregikk vesentlig som dørsalg og omfattet også mennenes produkter, samt fabrikklagde småvarer, innkjøpt hos grossister i byene. Markedet var spredt over store områder, og omførselshandelen var tilpasset en ambulere livsform. Gjennom sine yrker og handelsvirksomheten var de reisende ofte formidlere av kunnskaper og nyheter, f. eks. om nye redskaper, til avsidesliggende steder og lukkede bygdesamfunn. *Tore Lande Moe* (1975) er her en god kilde.

Karakteristisk for de reisendes yrkestradisjoner er kontinuitet og tilpasning.

Kontinuitet i forhold til redskap og råstoff, tilpasning i forhold til skiftende markedsbehov. Men etter som utviklingen av mer kompliserte produksjons- og salgsstrukturer kom til å prege det moderne samfunn, ble det stadig vanskeligere for de reisende å opprettholde deres tradisjonelle økonomiske tilpasning.

De reisende kan defineres som en etnisk gruppe. De fleste reisende betrakter seg som en særskilt minoritet, og de har av samfunnet alltid blitt behandlet som det. Reisende flest har en opplevelse av felles opprinnelse. De har en særskilt historisk bakgrunn, et eget språk og egne tradisjonelle ervervsformer. De har en levemåte der reising, samhold og slektsfølelse er sentrale trekk, dessuten en friere livsstil og uavhengighet, enn det som er vanlig i det fastboende samfunn.

Myndighetenes politikk

Myndighetenes politikk overfor de reisende har alltid hatt som mål å få dem utradert, ved planer om utryddelse, eller ved å få dem til å oppgi sin sosiale og kulturelle identitet, gjennom ulike tiltak. Legitimering av utryddelse, eller av assimilasjonspolitikken, var basert på en definisjon av de reisendes kultur som negativ, til skade for folk og land, også for de reisende selv. Samfunnets politikk overfor de reisende, gjennom århundrer, har vært preget av forfølgelse, diskriminering og rasisme, av restriktive lover og bestemmelser, av forvisning og utelukkelse, av særomsorg og formynderskap. Politikken hadde en klar målsetting; en fullstendig assimilasjon, dvs. en utslettelse av de reisendes livsform.

Noen trekk fra historien, fram til i dag – illustrerer den kontinuerlige kriminalisering av det reisende folket i Norge.

Allerede i *Magnus Lagabøters landslov av 1276* var det strenge forbud mot å huse farende folk og mot å sette dem over fergestedene.

I 1536, under *Christian III* kom det en lov, med den første ordre om utvisning av alle tatere fra Danmark-Norge. Denne bestemmelsen ble innskjerpet gjentatte ganger under *Christian IV* (1588–1648). Hans Norske lov av 1604 hadde også strenge bestemmelser om ”tatere”. Og en lov av 1643 fastsatte at det skulle være årlige ”inkvisisjoner” dvs. fantejakter, etter ”løsgjengere og tiggere”. Denne loven innførte også innenlandsk passtvang. Det ble forbudt å flakke omkring uten fast arbeid. Gjennom disse passene kunne myndighetene føre kontroll med de reisende og følge nøye med i deres bevegelser. Det ble stadig vanskeligere å opprettholde en reisende tilværelse.

Særbestemmelsene om ”taterne” kom også inn i *Christian V's Norske Lov i 1687*.

Da det ble opprettet *tukthus og slaverier på 1700-tallet*, var det ikke minst ”fantefolket” man hadde i tankene. Senere kom det krav om dåp og konfirmasjon, noe som gjorde livet ytterligere komplisert for de reisende.

Tukthuset var en tvangsarbeidsanstalt og en straffeinstitusjon, der reisende ble satt inn for løsgjengeri, betleri (tiggings), bedrageri, tyveri, kvakksalveri og konkubinater. Til slaveriene ble reisende sendt for grovere forbrytelser. På 1700- og 1800-tallet var det en forbrytelse å tigge eller streife om på veiene.

Fantejakter

På 1700-tallet ble organisert "fantejakt" påbudt i Danmark-Norge. Slike fantejakter er kjent i Norge fra begynnelsen av 1700-tallet. For hver bygd ble det ansatt en bygdevekter, også kalt "ståtarkonge" som skulle holde bygden fri for uvedkommende omstreifere og få dem transportert over kommunegrensen. Etter hvert forordnet myndighetene årlige fantejakter. Fattigkommisjonen i kommunene fryktet at fattige omstreifere skulle få hjemstavnrett der, derfor var det en viktig oppgave for "ståtarkongen" å jage dem over kommunegrensene. Bygdevekteren stod under kommando av lensmannen, og det var han som foretok arrestasjon og fengsling. Straffebestemmelsene var klare; folk som dro rundt i flokk og følge kunne dømmes til 2 års fengsel. Påbudet om "ståtarkonge" ble opphevet både i Danmark og Norge i 1803 og omgjort til en frivillig ordning for bygdene. Men ordningen var fullt levende helt til 1920 og etter den tid.

I Sør-Odal herredstyre uttalte bygdevekteren 31. jan. 1921: "Den eneste maate at greie taterne paa, er simpelthen at skyte dem".

I 1907 fant det sted en helt spesiell, organisert taterjakt i Gauldalen, i Sør-Trøndelag. Foranledningen var at en 6-årig pike, Gudrun, var forsvunnet i Oslo. Den synske 13-årige Johan Fløttum fra Singsås, mente at et taterfølge hadde kidnappet piken og nå gjemte seg i en berghule i Flå. Det ble organisert en storstilt "taterjakt", der opptil 1000 mann deltok, for å sprengte seg inn i hulen med dynamitt. I 1908 ble pikens lik funnet i en kloakk i Oslo. Hun hadde ved et ulykkestilfelle falt ned der under lek.

Under jakten oppstod det et rykte at lokale "tater" hjalp dem som var i hulen. De ble nå arrestert og internert, uten lov og dom og politimyndighet, på grunnløs mistanke. De som ble utsatt for disse overgrepene, fikk ingen assistanse av det norske rettsapparatet, heller ingen erstatning etterpå. Igjen et vitnesbyrd om de reisendes rettsløse stilling i det norske samfunn.

I 1845 ble det foretatt *en folketelling* over de reisende. – Justisdepartementet utarbeidet på dette grunnlag i 1845 en fortegnelse over de personer som var navngitt, den såkalte "Fantefortegnelsen" som omfattet 700 personer, til dels med korte opplysninger om hver enkelt. Alt sammen nyttig materiale for lensmenn og embedsmenn, slik at de reisende kunne følges nøye. Det ble satt et merke på personer og ætter, som de aldri siden kom bort fra.

Bosettingspolitikk

Under E. Sundts arbeid ved midten av forrige århundre bevilget Stortinget 1855–69 penger til "Fantefondet", til bortplassering av barn i fosterhjem og til bosetting av reisende familier.

Men mange kommuner vegret seg for denne bosettingen, av frykt for at de reisende, dersom de oppnådde hjemstavnrett, ville påføre fattigkassen store utgifter. Flere kommuner bevilget derfor penger til reisende familier, for å få dem til å bosette seg i andre kommuner, eller emigrere.

I 1897 ble "Foreningen til motabeidelse av omstreifervesenet" stiftet av kirkens folk. Med hjemmel i Vergerådsloven av 1896 og Løsgjengerloven av 1900, samt straffeloven av 1902, opprettet foreningen etterhvert 6 barnehjem og en arbeidskoloni, på Svanviken på Nord-Møre, for reisende familier. Senere ble også fosterhjems plassering tatt i bruk. I 1914 fikk foreningen i oppdrag av Kirkedepartementet å administrere vergerådernes bortsettelse av omstreiferbarn. Foreningens arbeid bygget på kristne verdier og normer og samtidig en sterk negativ vurdering av de reisendes livsstil og kultur. Målsettingen for arbeidet var klar; nemlig en fullstendig assimilering av de reisende. Barnas framtid ble brukt som legitimeringsgrunnlag, som motivering og som sosial kontroll.

I 1907 fikk "Foreningen", gjennom en resolusjon gitt av regjeringen, i oppgave å utføre bosettingen av de reisende, etter løsgjengerlovens §§ 7 og 8. Den første statlige bevilgning til dette arbeidet ble gitt for 1909–1910.

Fram til 1970 var i alt 1500 barn blitt fjernet fra sine foreldre og satt bort, under tilsyn av "Norsk Misjon blant Hjemløse". Og fra 1908 til 1945 var 85 familier, med tilsammen 506 personer, anbrakt på Svanviken.

De reisende var blitt gjenstand for en særomsorg, som virket stigmatiserende overfor gruppen og ga den et stempel, som skilte den ytterligere ut fra den vanlige befolkning. Denne særomsorgen kom til å vare like til slutten av 1980-årene.

I jan. 1986 mistet Misjonen sine 2 statlige oppdrag. Da ble ansvaret for barnevernsarbeidet blant omstreifere fratatt organisasjonen og overført til kommunene. Det samme skjedde med bosettingsarbeidet. I jan. 1989 ble Svanviken familiesenter nedlagt. Begrunnelsen for disse tiltak var at særomsorgen overfor en bestemt folkegruppe virket diskriminerende. De reisende skulle fra nå av behandles på lik linje med alle andre samfunnsborgere.

Mellomkrigstiden

I mellomkrigstiden ble de reisende gjenstand for spesiell oppmerksomhet. I siste halvdel av 1920-årene var den nye arvelæren i ferd med å få innpass i Norge. Nå ble omstreiferne pekt ut som en gruppe med særdeles dårlige arveegenskaper. Mange betraktet dem som representanter for en mindreverdige rase. Inter-

nering og sterilisering av dem var derfor løsninger som ble diskutert, bl. a. i pressen.

I 1930 publiserte dr. Johan Scharffenberg, som da var lege ved Botsfengslet i Oslo, en serie på 5 artikler i Arbeiderbladet. Her presenterer han en teori om de reisende som en mindreverdige rase. Han peker på arvets viktighet og understreker nødvendigheten av sterilisering. Artiklene avsluttes med en henvisning til et par reisende, som selv ikke har vært fremmed for tanken om å la seg sterilisere. Med dette søkte Scharffenberg å gi et visst inntrykk av at sterilisering var noe de reisende selv ønsket.

Med bakgrunn i denne debatten ble det i 1927 nedsatt en "Omstreiferkomite", som skulle utarbeide forslag til nye tiltak overfor reisende. Komiteens innstilling kom i 1932. På grunnlag av komiteens innstilling foretok Justisdepartementet, med bistand av "Norsk misjon blant hjemløse", en ny telling av reisende i 1935. Fra før eksisterte det registre over omstreifere, ført av "Den norske omstreifermisjon", med bakgrunn i E. Sundts opptegnelser og senere innhentede opplysninger. Misjonen hadde et kartotek, med kort for hver enkelt reisende.

I pkt. 8 i innstillingen foreslås det: "Sterilisering av lavtstående individer". Her refererer komiteen til intelligenstester, gjennomført ved "Misjonens" barnehjem, som påviste en gjennomsnittlig IQ på 78, "hvilket svarer til intelligensen hos negre, indianere og meksikanere". Komiteen anbefalte derfor "at der snart mulig blir vedtatt en lov som gir adgang til å ufruktbargjøre lavtstående og mindreverdige individer"

I 1934 kom "Lov om adgang til sterilisering". Den åpnet adgang til å tvangssterilisere åndssvake og sinnssyke og sedelighetsforbrytere. Begrunnelsen for sterilisering var dels den *sosiale*, at vedkommende ikke er i stand til "ved eget arbeid å sørge for seg og avkom", dels den *eugeniske*, at det er grunn til å anta at "en sykkelig sjeletilstand eller en betydelig legemlig mangel ville bli overført på avkom".

I de tilfelle helsemyndigheter krevde eugenisk, eller annen medisinsk/psykologisk mer akseptert begrunnelse, var det ikke noe problem for misjonen å legge fram det ønskede materiale. Det var tilstrekkelig å kunne henvise til *kriminalitet* blant klientens nærmeste slektninger. Dermed var det "eugeniske motivet" begrunnet, og misjonens ønske om en eventuell sterilisering var tuftet på "vitenskapelig grunn", noe som helsemyndighetene hadde lettere for å akseptere.

Når det gjelder hvilke kriterier som lå til grunn for at Den Norske Omstreifermisjonen fant det ønskelig eller nødvendig å benytte sterilisering, kan følgende momenter nevnes:

1) at de aktuelle klienter trolig ville få større muligheter til å greie seg på egen hånd og at "unødige lidelser" ville begrenses.

- 2) Den aktuelle økonomiske situasjon, og statens pålegg om å begrense utgiftene i størst mulig grad, gjorde det ønskelig å forhindre en 2. og 3. generasjon av "institusjonsbarn" i å komme til verden.
- 3) Loven om adgang til sterilisering var bl. a. myntet på misjonens klienter.
- 4) Generalsekretærene i Misjonen hadde en overbevisning om at de vitenskapelige forskningsresultater, som tilhengerne av den nye arvelæren la fram, måtte få innflytelse på misjonens arbeid – og at "moderne slektshygiene" og "kristen etikk" lot seg forene.

Misjonen la særlig vekt på moralske, sosiale og økonomiske faktorer ved sterilisering. Dens tanke var å begrense menneskelige lidelser og unødige økonomiske utlegg. Det er gjerne kombinasjonen "mentalt tilbakestående" og en "tøylesløs seksuell appetitt" som gir grunnlag for sterilisering.

Steriliseringsloven av 1934 ble først endret i 1961, i forbindelse med lov om psykisk helsevern. Under krigen ble imidlertid adgangen til sterilisering utvidet, ifølge lov om vern av folkeætten i 1942. Denne loven var i bruk i tiden 1942–45. I 1969 ble steriliseringsloven igjen endret, i forbindelse med lov om saksbehandling i forvaltningen. Først i 1977 fikk vi en helt ny steriliseringslov, som innebar et større personvern.

Sterilisering av reisende kvinner foregikk fra 1935 og helt fram til begynnelsen av 1950-årene. Det endelige antall personer av omstreiferslekt, som har blitt underkastet tvangssterilisering, er uvisst fordi dette aldri har blitt dokumentert. Helsedirektoratets arkiver har til nå vært utilgjengelige for forskere i denne saken. *Sam Saenger* fant i Misjonens arkiv opptegnelser om minst 12 kvinner i alderen 15–36 år, som ble sterilisert mellom 1935 og 1948. Intervjuer og samtaler andre forskere har hatt med reisende, tyder på at tallet må være meget høyere. Men først en systematisk gjennomgang av arkivene til Misjonen og Helsedirektoratet vil gi oss en nøyaktig oversikt.

Forsker *Joar Tranøy* hevder, at ca. 20–30 reisende kvinner er blitt utsatt for kastrering, og at 3 kvinner ble lobotomert ved Gaustad Sykehus i Oslo, mellom 1942 og 1947. Også her kan tallet være høyere. Ved alle disse inngrepene var terskelen lavere overfor reisende, enn overfor andre folk.

Også innenfor næringslivet strammet man til overfor de reisende i mellomkrigstiden. *Lov om handelsnæring av 1929* rammet de reisende spesielt, både ved at "løsgjengere og tiggere" ble nevnt blant dem som ikke måtte tilstås næringsbrev på omførselshandel, og ved å ha som siktemål å utradere spesielt den type omførselshandel som de reisende praktiserte. En følge av denne loven var at en del lensmenn og politimestre i distriktene nektet å utstede "næringsbrev" til reisende, som drev med småhandel. Enkelte så dette som en mulighet til å komme "omstreiferuvesenet" til livs. Den nye loven hadde gjort en rekke reisende til "lovovtredere". Livet som reisende var blitt enda vanskeligere.

Lov om handelsnæring av 1935 inneholdt de samme bestemmelser om omførselshandel som loven av 1929, og diskrimineringen av de reisende fortsatte.

I 1980 kom det en ny lov om handelsvirksomhet, som kom til å bety en innskjerpelse. Omførselshandel kunne nå tillates av den enkelte kommune, i enkelttilfeller eller i forskrifter. Kommunene skulle i sin vurdering foreta en avveining av forbrukernes behov og interesse for denne type handelsvirksomhet og mulige skadevirkninger for den stasjonære handel. Fylkesmannen var klageinstans for kommunale enkeltavgjørelser og skulle stadfeste kommunale forskrifter. Dette krevde en omfattende saksbehandling for kommuner og fylkesmenn, og det medførte ofte urimelig forskjellsbehandling.

I 1983 ble denne loven endret. Omførselshandel skal nå meldes fra til fylkesmannen i det fylket man hører hjemme. Det skal oppgis navn, adresse og hovedgruppe av varer som selges. Fylkesmannen utsteder så en registreringsbekreftelse, påført de innmeldte opplysninger. Denne bekreftelsen skal forevises kjøperen. Endringen i 1983 kom til å bety en vesentlig liberalisering av omførselshandelen og forbedring for de reisendes næringsvirksomhet.

Krigen

Nazismen i Norge, under okkupasjonen, bygget på *den tyske raseideologien*. Flere nye lover ga konkret uttrykk for dette, bl. a. *en ny "løsgjengerlov"* og *"lov til vern av folkeætten"*, begge av 1942. Omstreiferne ble av nazistene definert som en mindreverdige rase. Følgende eks. illustrerer dette:

Ministerpresident Quisling skrev i et brev til minister Riisnes i Justisdepartementet den 22.06.1943:

"Under mine reiser legger jeg stadig merke til at det fremdeles i adskillig utstrekning finnes taterfølger på landevegene. Det er vel for øvrig all grunn til å ta opp taterspørsmålet i hele sin bredde, også ut fra et rasehygienisk synspunkt".

I 1944 ble det lagt fram 2 *lovutkast*, som foreslo at det skulle opprettes *et register* over alle "omstreifere" i landet, forbud for dem mot å eie hest, båt eller bil, samt innstramning av løsgjengerloven overfor gruppen, og utvidet adgang til sterilisering av reisende. Nazistene rakk imidlertid ikke å sette disse 2 lovforslagene, om internering og sterilisering av reisende, i kraft før krigen var slutt. Siste påtegning i saksdokumentene er datert 10.3.1945.

Arbeidstjeneste

Tyskerne hadde et stort behov for arbeidskraft i det okkuperte Norge. I 1941 og 42 kom det lover om arbeidshjelp til jord- og skogbruk, samt bestemmelser om

tilvist arbeid. I 1941 kom det også en midlertidig forordning om arbeidshjelp til "særlig viktige samfunnsoppgaver", med visse tidsbegrensninger.

I 1943 kom lov om den nasjonale arbeidsinnsats og bestemmelser om tvangsarbeid, med en administrativ ordning angående omstreifere. Arbeidsoppgavene fikk et stadig sterkere militært preg. Mange innkalte ble satt til arbeid på tyske militære anlegg, særlig i Nord-Norge.

Tyskernes behov for arbeidskraft fikk konkrete følger for de reisende. Nazi-stenes oppfatning var at de reisende var "arbeidssky personer". Mange reisende ble derfor utkalt til arbeidstjeneste for tyskerne. Det kunne være veiarbeid, anleggsarbeid, skogsarbeid, eller arbeid på nybrottsfelt. Flere steder ble reisende familier arrestert av lensmannen i distriktet og internert i nærmeste fengsel. Mennene ble sendt direkte ut på arbeidstjeneste, f. eks. til grøftegraving, eller de ble transportert langt bort, til anleggsarbeid på tyske festninger, i Nord-Norge. I fangeleiren på Straumøya, utenfor Bodø, ble f. eks. en del reisende fra Trøndelag internert, høsten 1943. Oppholdet i leiren betød hardt arbeid og lite mat.

Krigen ble en hard og vond tid for de reisende. De ble stadig utsatt for krav om legitimasjon. Mange ble fratatt hestene og bilene sine. Dermed ødela man livsgrunnlaget deres. Det ble nå enda vanskeligere for de reisende å overleve. De reisende var skremt av myndighetenes tiltak. De kunne ikke forsvare seg, men reagerte med å spre seg og holde seg skjult i mer perifere strøk, for ikke å vekke oppsikt. Mange reisende fryktet rasehatet og trodde at nazistene ville ta livet av dem. De var jo definert som en "mindreverdige rase". Mange flyktet derfor til Sverige. Også barn av reisende slekt hadde det vondt under krigen. Ikke så få ble mobbet av nazistiske lærere på skolen. Dette har skapt sår, som for mange aldri kan leges.

Etterkrigstiden

Etter krigen ble diskrimineringen av de reisende fullført da myndighetene tok hestene fra dem for godt. Allerede i forbindelse med "lov om dyrevern" i 1935 var forbud for omstreifere mot å ha hest foreslått, men gikk ikke igjennom i Stortinget. I 1951 kom "Brigde i dyrevernlova". § 10, nr. 14 i den lød slik:

"Det er ulovleg for umstreifarar, når dei flakkar i kring, å bruka hest eller anna dyr til å frakta folk eller varer med eller å føra med seg laushest."

Begrunnelsen var at de reisendes hester led mye vondt. For de reisende ble nå en del av grunnlaget for deres levemåte og kultur tatt fra dem for godt. – I 1974 ble denne § opphevet, med følgende begrunnelse:

"Slik livsførsle som føresegna har for augo, er elles ikkje vanleg lenger, så forbodet tener snautt noko føremål heretter."

Loven hadde vært svært effektiv.

Også på andre områder ble de reisende gjenstand for diskriminering, nemlig i massemediene. Norske aviser, både lokal- og rikspresen, har gjennom tidene trykt en god del stoff om de reisende. Det har nesten alltid vært i forbindelse med kriminalitet og rettssaker, om slagsmål, knivstikking og drap, tyverier eller mistenkelig handel. I slike reportasjer er det nettopp personenes etniske tilhørighet som har stått i fokus. Slike presseoppslag har bidratt til å skape og opprettholde et bilde hos folk av de reisende som kriminelle, farlige og truende, en upålitelig gruppe mennesker som skiller seg ut fra majoritetssamfunnet på en ufordelaktig måte.

Noen overskrifter fra norske aviser illustrerer denne diskrimineringen av de reisende i pressen.

Politiet advarer mot omstreifere

*Si nei til
folk på døra!*

— Vi ønsker at folk ikke skal bli lurt av såkalte omstreifere. Derfor går vi nå ut i pressen, for om mulig å forhindre kjedelige tilfeller av dette slaget. Vi vet at det

er slike folk i Indre Østfold nå, og disse bør folk være på vakt mot, sier førstebetjent Finn Wahl ved Mårker-politiet til HA.

Tyveriet av bankbok og 9000 kroner.

**En omstreifer
mistenkes**

**Omstreifere med
uærlige hensikter**

Omstreifere, tror lensmannen:

72-åring bak- bundet og ranet

Hjelp oss å holde bygda
ren for »førende fant»

Sier lensmannen i Rakkestad, som kom over
mye rart ved etterforskning av ranssaken

Omstreifere
stjeler i
distriktet

Se opp for om- streifere i IØ

Lensmannskontoret i Marker går nå ut med en ad-
varsel til befolkningen i Indre Østfold. De har sikre in-
dviser på at det finnes omstreifere i distriktet. Vær der-
for på vakt mot ukjente mennesker som kommer og til-
byr forskjellige håndverksmessige tjenester. Avvis
dem som kommer, er lensmannskontorets oppfor-
dring til publikum.

Omstreifere
rundstjeler
enslige eldre

«Omstreifarar»
naskar og stel

Namdalsøid-kvinne fikk mystisk telefon:

Politiet advarer
mot omstreifere

Ranværingar,
pass dere for
omstreifere!

Larviksdistriktet:

Omstreifere stjäl
pengar fra eldre

Omstreifer-liga
stjäl fra de eldre

Et bilde blir her skapt av en hel folkegruppe som kriminell og farlig, og som majoritetsbefolkningen må advares mot.

Det finnes imidlertid ikke noe empirisk grunnlag for å uttale seg om kriminalitetshyppigheten blant de reisende i forhold til den norske gjennomsnittsbefolkning. Reisende registreres ikke av rettsvesenet som "reisende".

Vi må så langt tilbake som til 1930, da dr. Johan Scharffenberg, som dengang var lege ved Botsfengselet i Oslo, foretok en statistisk undersøkelse der blant reisende, som var dømt for ulike lovbrudd, og fant at det var en høyere kriminalitet blant de reisende enn i befolkningen for øvrig. Konklusjonen bygger på hans journaler i Botsfengselet i tiden 1919–1930 og omfatter 70 fanger, som var omstreifere eller stammet fra omstreiferslekter. Scharffenbergs resultater ble publisert i en serie på 5 artikler i Arbeiderbladet i nov. 1930. Hans konklusjon bygger på et høyst spinkelt grunnlag og tillater ingen generelle slutninger om folkegruppen.

Følger av samfunnets politikk

De reisende har gjennom historien vært en sterkt diskriminert minoritetsgruppe i vårt land, både gjennom lovgivning og offentlige tiltak, som har vært både restriktive og rasistiske. Myndighetenes politikk har vært preget av overgrep og forakt for de reisendes egenart. Det reisende folket er blitt gjenstand for en kontinuerlig kriminalisering i Norge.

Dette har ført til en nedvurdering i samfunnet av de reisende som lavtstående og mindreverdige mennesker. De reisende er blitt utsatt for et assimileringsspress, samtidig som de er blitt avvist. De reisende er på mange måter blitt en stigmatisert gruppe, navnet "tater" et skjellsord, ofte forbundet med kriminell adferd.

Massemediene har i stor grad bidratt til å opprettholde og forsterke det negative bildet av de reisende i samfunnet, ved å legge vekt på det kriminelle og farlige, eller på det elendige og hjelpetrengende. Gjennom massemedienes framstilling av de reisende blir gamle fordommer om gruppen vedlikeholdt, og følelser som avsky og frykt stimulert i befolkningen.

For de reisende har samfunnets politikk fått alvorlige følger. Myndighetenes mange tiltak har ført til oppsplittelse av familier og løsrivelse fra slekten. Tradisjonelle lojalitetsbånd er blitt ødelagt. Dette har bidratt sterkt til å svekke vesentlige trekk i deres kultur, som samhold, slektsfølelse, gjensidighet i ytelser og håndverkstradisjoner.

På det individuelle plan har problematikken ført til at mange reisende har utviklet en sterk ambivalens i forhold til egen identitet og opprinnelse. Mange av dem som i dag er integrert i storsamfunnet, lever i stadig angst for å bli "avslørt", dvs. at deres bakgrunn skal komme for dagen. De må fortsatt skjule sin

opprinnelse, av frykt for ikke å bli akseptert i samfunnet. Deres slektstilhørighet er blitt et stigma.

På gruppenivå avspeiles politikken i interne motsetninger og i svake forutsetninger for etnisk inkorporering. De reisende har ikke utviklet noe formelt lederskap eller felles institusjoner. De er ikke organisert, og en mangel på kollektiv opptreden karakteriserer gruppen.

De reisende protesterer sjelden mot massemediens fortsatte diskriminering, eller på samfunnets kriminalisering av gruppen. De våger ikke "å stå fram" og fremme sine krav. Det kan være ved bosetting – i form av naboaksjoner, med underskriftskampanjer, på campingplasser – i form av avvisning, eller i skolen og på arbeidsplasser – i form av mobbing og utelukkelse, eller gjennom vanskeliggjøring ved utøvelse av erverv, eller ved forskjellsbehandling fra politiets og rettsvesenets side ved konflikter, der reisende svært ofte opplever å være forhåndsdømt.

De reisendes strategi ved den fortsatte diskrimineringen er oftest tilbaketrekning og mobilitet, i stedet for protest og konfrontasjon. Mange reisende ønsker imidlertid i dag en sterkere integrering i samfunnet, særlig at barna skal få skolegang, utdanning og større muligheter til yrkesvalg, samt å delta i lokalmiljøet på lik linje med andre, uten å behøve å gi avkall på vesentlige trekk ved egen livsform.

Framtida

Hvorledes vil utviklingen gå for de reisende? Hva blir framtiden deres, mot år 2000? Vil samfunnets assimilasjonspolitik på sikt utradere de reisendes levemåte? Vil kriminaliseringen fortsette? Eller vil de reisende kunne oppnå en sterkere integrering i samfunnet? Vil de som ønsker det, kunne ivareta og videreutvikle sentrale verdier i egen kultur, tilpasset en ny tid?

Det avhenger i stor grad av aksept i samfunnet, med anerkjennelse av de reisende som en egen minoritet, med krav på respekt og hensyntagen til opprinnelse, bakgrunn og særpreg. Dette avhenger igjen av saklig og riktig informasjon, bl. a. i massemediene, og av at reisende våger å stå fram offentlig, for å fremme forståelse for sitt folk. De må selv kjempe for likeverd og samme rettigheter i samfunnet.

De reisendes framtid avhenger av dynamikken i deres egen folkegruppe, i et samspill med utviklingen i storsamfunnet generelt. Deres framtid avhenger av kampen mot rasisme og av arbeidet for å fremme menneskerettigheter i det norske samfunn.

Dersom de reisendes kultur går tapt – og denne folkegruppen utraderes – har vårt samfunn mistet noe vesentlig og verdifullt.

Bibliografi

- Christie, Nils: *Eilert Sundt som fanteforsker og sosialstatistiker*. Oslo 1958.
- Flekstad, Kaspar: *Omstreifere og sigøynere*. Aschehoug, Oslo 1949.
- Hanisch, Ted: *Om sigøynerspørsmålet*. En undersøkelse av bakgrunnen for sosial konfrontasjon. Institutt for samfunnsforskning, Oslo 1976.
- Iversen, Ragnvald: *Secret languages in Norway. P.1. The Romany language in Norway*. Oslo 1944. Skrifter utg. av det Norske videnskapsakademi i Oslo, II: 1944, no. 3.
- Iversen, Ragnvald: *Secret languages in Norway. P.2. The Rodi (Rotwelsch) in Norway*. Oslo 1945. Skrifter utg. av det Norske videnskapsakademi i Oslo, II: 1945, no. 2.
- Iversen, Ragnvald: *Et og annet om romani og rodi i Norge*. Maal og minne, 1947, s. 76-84.
- Larsen, Britt Karin: *"En gang var vi som vinden."* Samtaler med en norsk minoritet. Gyldendal 1991.
- Lyngstad, Oscar: *Landeveiens folk i Norge*. Utg. av Norsk Misjon blant Hjemløse. Land og Kirke, Oslo 1947.
- Marvik, Ellen Marie: *Et merke ble satt på personer og slekter. Om tater i Norge*. Hovedoppgave i sosialantropologi, Universitetet i Oslo. Institutt for sosialantropologi, Oslo 1983.
- Marvik, Ellen Marie: *Om "omstreiferne"*. Sosialdepartementets temahefter, nr. 10, Oslo 1987.
- Moe, Tore Lande: *Omstreifande grupper i Noreg. Deira familiestruktur, handverk, handel og tenester; - især i det 19-nde og 20-nde århundret*. Magistergradsavhandling i etnologi. Universitetet i Oslo. Institutt for etnologi, Oslo 1975.
- Nordland, Odd: *Mellom tater og andre farande folk*. S. 305-328 i Norges Kulturhistorie, B. 4. Aschehoug, Oslo 1980.
- Norge. Sosialdepartementet: *Omstreiferne; deres situasjon og samfunnets hjelpetiltak for dem*. Norges offentlige utredninger (NOU) 1980:42. Universitetsforlaget, Oslo 1980.
- Saenger, Sam: *Fra fant til folk. Den norske omstreifermisjonens virksomhet i mellomkrigs-tiden (1920- og 30-årene). En sosialhistorisk undersøkelse*. Hovedoppgave i historie. Universitetet i Oslo, Høsten 1983.
- Schlüter, Ragnhild: *De reisende - en glemt minoritet*. Rapport. Høgskolen i Levanger. 1990.
- Sundt, Eilert: *Fante- eller Landstrygerfolket i Norge. Verker i utvalg 1*. Gyldendal, Oslo 1974.
- Tranberg, Anna: *Folk og fant. Navnelister i folketellingsmaterialet 1815-1855*. Norsk Lokalhistorisk Institutt, Oslo 1986.
- Tranøy, Joar: *En særomsorg blir til. Om gjenopptakelsen av Eilert Sundts arbeid for omstreiferne*. Magisteravhandling i kriminologi. Universitetet i Oslo, Institutt for kriminologi og strafferett, Oslo 1988.
- Winge, Harald (red.): *Fantefortegnelsen 1845*. Utg. av Norsk Lokalhistorisk Institutt, Oslo 1986.

Adresse: I. amanuensis Ragnhild Schlüter
Høgskolen i Levanger
N-7600 Levanger